

HELGI SKÚLI KJARTANSSON

AF RESENSBÓK, KRISTNISÖGUM OG LANDNÁMUVIÐAUKUM

Í ÞESSARI GREIN verður haldið fram þeirri tilgátu að sá texti Kristnisögu, sem fræðimenn gera ráð fyrir að hafi staðið á glötuðu miðalda-handriti, svonefndri Resensbók, hafi að öllum líkindum ekki verið heildstæð Kristnisaga heldur allt annars konar samsetningur sem aðeins átti nokkra kafla sameiginlega með Kristnisögu. Meginrökin fyrir þessu eru ekki frumleg; Ólafur Halldórsson sló þeim fram fyrir löngu. En hér verða þau reifuð nánar og reynt að auka nokkru við. Tilgátan hefur nokkrar afleiðingar fyrir skilning á tveimur allmerkum fornritum, þ. e. Kristnisögu sjálfri og þó enn frekar á svonefndum Viðauka Skarðsárþókar, en tilurð hans verður stórum skiljanlegri ef þessi tilgáta stenst.

Resensbók (eða Resenshandrit nr. 11¹) er einkum kunn sem eitt af handritum Landnámu, eina þekkta miðaldahandrit þeirrar Landnámugerðar sem kennd er við Sturlu lögmann Þórðarson.² Björn á Skarðsá notaði þetta handrit sem aðra aðalheimildina að Landnámugerð sinni, Skarðsárþók (nánar um það síðar). Brynjólfur biskup átti það og notaði;³ síðar eignaðist það danski lærdómsmaðurinn Peder Resen sem það er jafnan kennt við; og það fylgdi með þegar hann gaf bókasafn sitt háskólabókasafninu í Kaupmannahöfn. Þar notaði Árni Magnússon þetta handrit við ýmis tækifæri, virðist meira að segja hafa fengið það lánað 1706 til að hafa með sér til Íslands.⁴ Tveim árum áður hafði Árni áskotnað uppskrift af Landnámu (AM 107 fol.) sem Jón prestur Erlendsson gerði fyrir Brynjólf

1 Skv. töluasetningu Stefáns Karlssonar, „Resenshandrit,“ *Opuscula* 4 (1970): 270.

2 Nema ef vera skyldi Landnámuhandrit Arngríms lærða (sjá Jakob Benediktsson, „Inngangur,“ *Landnámabók. Ljóðprentun handrita* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1974), xiii) en óvíst er um aldur þess.

3 Um not hans, og síðan Árna Magnússonar, á Landnámutefta handritsins hefur Ólafur Halldórsson birt sérstaka rannsókn: „Textabrot úr Resensbók Landnámu,“ *Grettisfærsla* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990), 167–181.

4 Stefán Karlsson, „Resenshandrit,“ 270–272.

biskup, einmitt eftir þessu handriti.⁵ Hún var eitt þeirra handrita Árna Magnússonar sem björguðust úr brunanum 1728. Frumritið, sem Árni hafði því miður skilað aftur, varð hins vegar eldinum að bráð.

Þar sem Árni lýsir Resensbók nefnir hann tvö þekkt rit sem hún hafði að geyma, önnur en Landnámu, þ. e. Konungsskuggsjá og Þorvalds þátt víðförla.⁶ Þegar hann vitnar í Resensbók um einstök atriði kemur við sögu fjórði textinn, *viðauki Landnámabókar* (eða, af því Árni skrifar oftast á latínu: „Appendix Libri originum Islandicarum“). Oftast tekur Árni fram að það sé viðauki *Landnámu* „á skinni“ (membraneum) sem hann greinir þannig frá pappírshandritum Landnámu sem til voru í Kaupmannahöfn, m. a. í safni Resens,⁷ og um leið frá prentaðri Landnámabók sem kom út í Skálholti 1688.

Tilvísanir af þessu tagi eru meðal annars nokkrar í því eina riti sem kalla má að Árni hafi fullsamið til útgáfu, þ. e. samantekt hans um *æfi Sæmundar fróða*.⁸ Árni hefur lokið ritgerð sinni 1690, en hún birtist ekki fyrr en löngu eftir hans dag, meðal inngangsefnis í fræðilegri útgáfu eddukvæða í Kaupmannahöfn 1787.⁹ Hafði Jón Eiríksson búið texta Árna til prentunar.

5 Jakob Benediktsson, „Inngangur“, xi.

6 Ólafur Halldórsson, „Kristni þættir“, *Íslensk fornrit* XV. (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003), clxv–clxvii. Ólafur bendir á líkur til þess að einmitt frá Resensbók sé runnið varðveitt handrit af Þorvaldsþætti sérstökum. Kemur því varla til greina (sbr. þó Sveinbjörn Rafnsson, „Vatnsdæla sögur og Kristni sögur“, *Saga* 43, nr. 2 (2005): 65, sbr. sami, *Sögugerð Landnámabókar* (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2001), 23) að undir því nafni dyljist Kristnisaga sjálf, þótt hún hefjist vissulega á ágripi af Þorvaldsþætti. Enda hlýtur Árni Magnússon, a. m. k. allt frá því Kristnisaga kom út á prenti 1688, að hafa litið á hana sem sérstakt rit með sérstöku heiti.

7 Jakob Benediktsson, „Inngangur“, xix nm. Resensbók var eina skinnhandrit Landnámu sem Árni þekkti þar til hann komst í tæri við rytjurnar af fyrsta hluta Hauksbókar, einhvern tíma á árunum 1695–1701 (Jón Helgason, „Introduction“, *Hauksbók. The Arna-Magnaean Manuscripts 371, 4to, 544, 4to and 675, 4to* (Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1960), xxviii).

8 Þetta rit birtist, í íslenskri þýðingu Gottskálks Jenssonar ásamt inngangi hans og skýringum, sem Árni Magnússon, „Ævi Sæmundar fróða“ á latínu eftir Árna Magnússon, *Í garði Sæmundar fróða. Fyrirlestrar frá ráðstefnu í Þjóðminjasafni 20. maí 2006* (Reykjavík: Hugvísindastofnun Háskóla Íslands, 2008), 135–170. Ég styðst við skýringar Gottskálks, bæði um ritið sjálft og um fyrri útgáfu þess. Meðal annars bendir hann (bls. 143 nm.) á þá kenningu Jóns Eiríkssonar sem brátt verður lýst.

9 „Vita Sæmundi multiscii, vulgo froda, au[c]tore Arna Magnæo, annotationibus aucta“, *Edda Sæmundar hins fróða*, I. bindi (Kaupmannahöfn: legat Árna Magnússonar og Gyldendal, 1787).

Þar setti hann fram þá kenningu að Landnámuviðaukinn, sem Árni svo nefnir, hafi einmitt verið Kristnisaga:¹⁰

Hér, og á nokkrum stöðum síðar, verður hinum ágæta höfundu á sú afsakanlega skyssa að vísa til „viðauka Landnámabókar á skinni“ [*Appendicem Libri Orig[inum] Isl[andiae]*¹¹ *Membr[anei]*] eins og hann tilheyrir Landnámu en ekki sögunni *Hversu kristni kom á Ísland* [*historia religionis christ[ianæ] in Island[iam] introductæ*], augljóslega miðað við skinnhandrit það af Landnámabók sem honum var þá tiltækt.

Nú blasir við af útgáfum sögunnar *Hversu kristni kom á Ísland* (*Kristnisögu* eða *Kristindómssögu* eins og hún er kölluð á íslensku), að þetta tilheyrir henni en ekki viðauka Landnámabókar, því að þær upplýsingar, sem hinn ágæti höfundur vísar til, eru einungis í Kristnisögu, ekki í viðauka Landnámabókar.

En í inngangi Hafnarútgáfunnar af *Kristnisögu* kemur fram hvernig hún finnst tengd við forn eintök af Landnámu [*antiquis Originum exemplaribus*], og þá einnig í umræddu skinnhandriti, svo að hæglega mátti líta á hana sem viðauka Landnámu [*pro Appendice Originum*].

Þau fornu Landnámuhandrit sem Jón vísar til í lokin geta ekki önnur verið en fyrsti hluti Hauksbókar (AM 371 4to) og eftirrit hans (AM 105 fol., með hendi Jóns Erlendssonar). Þar var Kristni saga vissulega rituð í beinu framhaldi af Landnámu; það gat hún líka hafa verið í Resensbók og þannig vill Jón skýra þá nafngift Árna að kalla hana jafnan „viðauka“ Landnámu.

Að bakvið þá nafngift leynist raunar Kristnisaga ályktar Jón af því að upplýsingarnar, sem Árni sækir í þennan hluta Resensbókar, „eru einungis í Kristnisögu, ekki í viðauka Landnámabókar“. Hér ber Jón saman ritin tvö eins og þekktar stærðir. Hvað stóð í Kristni sögu vissi hann, eins og hann segir, af útgáfum hennar, þ. e. Hafnarútgáfunni 1773 (sem hann vísar til sérstaklega enda vann hann að henni sjálfur) og Skálholtsútgáfunni 1688. Og

¹⁰ Sama rit, iii, nmgr. 8, þýtt hér.

¹¹ Eða *Isl[andicarum]* sem mun vera venjulegt orðalag Árna. Hér er lesið úr hverri styttingu til samræmis við næsta dæmi um orðið óstýtt í sama heiti. *Liber originum Islandie* var í titli Landnámuútgáfu frá 1774 sem Jón hefur verið handgenginn og má vera að hann hafi lesið úr handriti Árna undir áhrifum frá því heiti.

hvað *ekki stóð* í viðauka Landnámabókar, það hlýtur hann að ráða á sama hátt af útgáfum Landnámu á prenti, í Skálholti 1688 og í Kaupmannahöfn 1774, en þær voru báðar gerðar eftir handritum af Skarðsárþórkgerð þar sem fylgir í lokin texti sem síðar var nefndur „Viðauki Skarðsárþórk“. ¹² Þessi tvö rit, Kristnisaga og Viðauki Skarðsárþórk, skarast raunar að því leyti að lokakafli Kristnisögu finnst einnig, í nokkru fyllri gerð, í Viðaukanum.

Í ritinu um Sæmund fróða vísar Árni fimm sinnum til Landnámuvíðaukans, sem hann svo nefnir, og eru vísanirnar þannig: ¹³

- (1) í *Jóns sögu*, í viðauka Landnámabókar á skinni og *Kristnisögu*
- (2) pappírshandrit mitt af *Hungurvöku*, viðauki *Landnámabókar* á skinni og *Kristnisaga*, bls. 22
- (3) í viðauka *Landnámabókar* á skinni, *Kristnisögu* og *Hungurvöku*
- (4) í viðauka *Landnámabókar* á skinni og *Kristnisögu*, bls. 24
- (5) í *Landnámabók*, bls. 179, viðauka hennar á skinni og í *Kristnisögu*, bls. 25

Öll þessi atriði þekkir Árni sem sagt úr Kristnisögu líka, eitt auk þess úr Jóns sögu helga, tvö úr Hungurvöku og eitt úr Landnámu, nánar tiltekið Viðauka Skarðsárþórk (sem hann vísar til með blaðsíðutali í Skálholtsútgáfunni 1688), enda er þarna um að ræða kaflann sem Viðaukinn á sameiginlegan með Kristnisögu. Af henni notar Árni líka, eins og blaðsíðutölin sýna, ¹⁴ prentaða gerð, þ. e. Skálholtsútgáfuna frá 1688.

Það er af þessum efnivið sem Jón Eiríksson ályktar að „viðauki Landnámabókar á skinni“, þ. e. í Resensbók, sé ekkert annað en Kristnisaga undir öðru nafni. Er þó óneitanlega torskilið hvernig Árni komst hjá því, þegar hann talar sífelldlega um þennan viðauka í sama orðinu og hina

12 Í Skálholtsútgáfunni ber viðaukinn heitið „Appendix Edur viðbætur Sögunar“ (*Skarðsárþórk. Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá*, útg. Jakob Benediktsson (Reykjavík: Háskóli Íslands, 1958), 189 nm. Í Kaupmannahafnarútgáfunni (*Islands Landnamabok. Hoc est Liber originum Islandiae*, útg. Hannes Finnsson (Kaupmannahöfn: Peter Frederik Suhm, 1774)) er viðaukinn á bls. 381–398, án fyrirsagnar en í formála og hlaupatitlum nefndur „mantissa“ (sem merkir viðbót, helst óþarfa). Í fræðilegri útgáfu Jakobs Benediktssonar (*Skarðsárþórk* 1958) er viðaukinn á bls. 189–196 og er sú útgáfa notuð hér.

13 Í þýðingu Gottskálks Jónssonar: Árni Magnússon, „Ævi Sæmundar fróða“, 143 (nr. 1), 144 (nr. 2–4) og 147 (nr. 5).

14 Og titillinn í tveim dæmunum, *Christindoms-Saga* (Árni Magnússon, „Vita Sæmundi multiscii“, iii, iv), en það er einmitt titill Skálholtsútgáfunnar. Annars notar Árni oftart latneskt heiti sögunnar.

prentuðu Kristnisögu, að láta þess með einhverjum hætti getið að þar væri um sama ritið að ræða. Einnig gengur Jón framhjá þeim möguleika að Landnámabók kunni að hafa verið til með viðauka sem hvorki var nákvæmlega sá sami og Viðauki Skarðsárabókar né heldur nákvæmlega eins og Kristnisaga þótt hann ætti efni sameiginlegt með þeim báðum.

Þessi athugun Jóns Eiríkssonar virðist hafa gleymst seinni tíma fræðimönnum. Það var t. d. alveg án tillits til Resensbókar sem Finnur Jónsson ályktaði, í Hauksbókarútgáfu sinni,¹⁵ að Sturla Þórðarson hafi sett saman Kristnisögu (úr eldra efni að mestu) og tengt hana við Landnámu; hafi hann gert það til að brúa bilið milli Landnámabókar og elstu frásagna Sturlungu því að hann hafi stefnt að því að koma sér upp samfelldri Íslandssögu. Haukur, sem sjálfur staðfestir að hann vann úr Landnámugerð Sturlu, hafi fengið Landnámu og Kristnisögu sem eina heild í verki Sturlu og haldið tengslum þeirra í sinni Landnámugerð.

Það var síðan Jón Jóhannesson sem, án þess að vita af skýringu Jóns Eiríkssonar, setti fram nákvæmlega sömu kenningu í doktorsritgerð sinni 1941.¹⁶ Hann athugar dæmin fimm, sem nefnd voru hér að framan, og fjögur í viðbót úr útgefum ritum Árna (úr athugunum hans á Íslendingabók), öll svipuð að orðalagi. Vísa tvö til kaflans, sem Kristnisaga á sameiginlegan með Viðauka Skarðsárabókar, og sjö til efnis sem Kristnisaga er ein um. Af þessu¹⁷ ályktar Jón „að viðaukinn er ekkert annað er Kristni s[aga]“ og sé þar fengin „fullkomin sönnun þess að Kristni s[aga] hefur komið á eftir Stb. [þ. e. Sturlubókargerð Landnámu] í Resensbók, og þaðan hefur Björn [á Skarðsá] haft niðurlag hennar.“ Hins vegar séu „engar líkur ... til þess, að hinir kaflarnir í viðauka Sk[arðsárabókar] hafi verið í Resensbók.“¹⁸ Á þessum grundvelli tekur Jón undir kenningu Finns um

15 Eða þeirra Eiríks Jónssonar, en Finnur ritar innganginn. *Hauksbók. Udgiven efter de Arnarnagnænske håndskrifter ...* (Kaupmannahöfn: Det kongel. nord. oldskrift-selskab, 1892–1896), lxx–lxxi, sbr. lxxv. Finnur vísar hér til svipaðrar niðurstöðu hjá Oskar Brenner í bók hans um Kristnisögu (*Ueber die Kristni-Saga*) 1878.

16 Jón Jóhannesson, *Gerðir Landnámabókar* (Reykjavík: Hið ísl. bókmenntafélag, 1941). Um Landnámuviðaukann bls. 16–17; um Kristnisögu í Resensbók bls. 18–19; um þátt Sturlu Þórðarsonar bls. 70.

17 Og af auðum blöðum aftan við uppskrift Jóns Erlendssonar á Landnámu Resensbókar, sem Jón taldi ætluð fyrir Kristnisögu, en Jakob Benediktsson („Inngangur“, xii) hefur bent á að það stenst ekki.

18 *Gerðir Landnámabókar*, 19. Ef þessar vísanir eru í raun til Kristnisögu er þess að gæta að Árni nefnir hana aldrei „Þorvalds þátt“, sbr. nmgr. 6 hér að framan.

þá samfelldu Íslandssögu Sturlu Þórðarsonar sem Kristnisögu sé ætlað að vera hluti af.

Niðurstaða Jóns hefur síðan verið lögð til grundvallar næsta eindregið þegar um Kristnisögu er fjallað. Undantekning frá því var til skamms tíma ekki önnur en smágrein eftir Ólaf Halldórsson, „Rómversk tala af týndu blaði í Hauksbók“,¹⁹ birt upphaflega í óformlegu afmælisriti 1981. Þó greinin sé stutt rúmar hún fleiri athuganir en þá sem hún dregur heiti af. Auk annars ræðir Ólafur kenningu Jóns Jóhannessonar um Landnámuvíðaukann í Resensbók og dregur fram úr óprentuðum skrifum Árna Magnússonar tvö dæmi í viðbót um tilvísanir hans til þessa texta. Í báðum ber Árni orðalag víðaukans saman við Kristnisögu (hér bæði við prentuðu útgáfuna og handrit Jóns Erlendssonar, en það var í fórum Árna frá 1704), segir um annan staðinn að það sé orðrétt eins, en á hinum bendir Árni á að skrifari Resensbókar hafi af vangá fellt niður nafn Ara fróða þar sem Kristnisaga sýni að það hafi átt heima. En um kenningu Jóns Jóhannessonar segir Ólafur:²⁰

Þeir sem telja tilvísanir í samantektum Árna Magnússonar til víðauka við Landnámu á skinnbók í bókasafni Resens sanna að Kristni saga hafi fylgt á eftir Sturlubók Landnámu í því handriti verða að finna skýringu á því, hvers vegna Árni nefnir þessa heimild ævinlega *Appendix*, en ekki Kristni sögu, eða *Historia Christianæ Religionis in Islandiam introductæ*, eins og hann nefnir þetta ritverk þar sem hann veit um það á öðrum bókum. Ég ætla ekki að koma þar til hjálpar

...

Þessari áskorun Ólafs hafa fræðimenn lítt orðið við. Af helstu rannsakendum Kristnisögu á síðustu árum má nefna Sveinbjörn Rafnsson²¹ og Sigurgeir Steingrímsson,²² sem báðir vísa til greinar Ólafs vegna týnda blaðsins úr Hauksbók en leiða hjá sér efasemdir hans um Kristnisögu í Resensbók; þess í stað ganga þeir hiklaust út frá ályktun Jóns Jóhannessonar.

19 Ólafur Halldórsson, „Rómversk tala af týndu blaði úr Hauksbók“, *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990), 461–466.

20 Sama rit, 464.

21 Sveinbjörn Rafnsson, *Sögugerð Landnámabókar*, sjá einkum bls. 21.

22 „Kristni saga (Formáli I),“ *Íslenzk fornrit XV*, I (Biskupa sögur I. Fyrri hluti. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003), einkum clviii–clix.

Loksins er það Irene Ruth Kupferschmied sem í nýlegri rannsókn sinni á Kristnisögu²³ bendir á efasemdir Ólafs og tekur undir þær. Textafræðin er reyndar ekki aðalviðfangsefni Kupferschmied. Þó rekur hún helstu rannsóknir á því sviði og skrifar í því samhengi sérstakan aukakafla um Kristnisögu í Resensbók.²⁴ Þar kveðst hún vilja fara í saumana á röksemdafærslu Jóns Jóhannessonar sem a. m. k. í einu atriði veki spurningar. Hún tekur upp tvo af þeim textastöðum sem Jón vísar til og sýnir hvernig þar koma fyrir í öðrum bæði „Kristindomssaga“ og „Appendix Landnamu in Biblioteca Resenii“, en í hinum „Historia religionis Christianæ in Islandiam introductæ“ og „Appendix libri originum Islandicarum membranei“, rétt eins og þetta séu tvær sjálfstæðar heimildir, Kristnisaga og Landnámuvíðaukinn, og megi segja það sama um önnur dæmi sem Jón færi máli sínu til stuðnings. Því sé ekki að undra þótt fram komi efasemdir eins og þær sem Ólafur Halldórsson hafi ýjað að. „Hefði Árni Magnússon virkilega notað tvö ólík heiti á tveimur meira eða minna samsvarandi textum – og hefði hann raunverulega talið vit í því að gefa upp tvo í stórum dráttum samhljóða texta sem mismunandi og sjálfstæðar heimildir?“²⁵

Kupferschmied fer varlega í ályktanir af þessu. Vel megi vera að Kristnisaga og Landnámuvíðaukinn hafi á löngum köflum haft sömu sögu að segja. En þar sem Árni nefni þessi rit ólíkum nöfnum sé þó nærtækt að ætla að þar hafi a. m. k. verið um að ræða tvær gerðir textans sem ekki hafi verið alveg samsvarandi. Fremur megi ætla að „verulegar breytingar, styttingar og viðbætur“ hafi greint textana hvorn frá öðrum.²⁶ Þrátt fyrir þennan varnagla, og fleiri sem Kupferschmied slær um textafræði Kristnisögu, þar sem hún telur ýmsum spurningum ósvarað, gengur hún þó út frá því að Kristnisaga hafi frá upphafi fylgt Landnámugerð Sturlu Þórðarsonar og Haukur Erlendsson haft hana þaðan.²⁷

Ég tel efasemdir Ólafs Halldórssonar gefa ástæðu til mun róttæk-

23 *Untersuchungen zur literarischen Gestalt der Kristni saga* (München: Herbert Utz, 2009).

24 Sama rit: „Exkurs: Die Ks [Kristni saga] in der *Sturlubók/Resensbók*“, 14–19.

25 Sama rit, 16: „Hätte Árni Magnússon wirklich zwei mehr oder weniger übereinstimmende Texte unter zwei verschiedenen Bezeichnungen geführt – und hätte er es tatsächlich als sinnvoll erachtet, zwei in prinzip gleichlautende Texte als unterschiedliche, unabhängige Quellen anzugeben?“

26 Sama rit, 17. „Größere Änderungen, Kürzungen und Ergänzungen.“

27 Sama rit, 46.

ari ályktunar, nefnilega að Landnámuviðaukinn í Resensbók, sem Árni Magnússon vísar svo þrífaldlega til, hafi *alls ekki verið Kristnisaga* heldur annars konar texti, *skyldari Viðauka Skarðsárabókar*. Sú niðurstaða verður ekki endanlega sönnuð í þessari stuttu grein en reynt að rökstyðja hana sem tilgátu þannig að a. m. k. beri að reikna með henni sem möguleika við hlið hinnar hefðbundnu túlkunar. Hér verða í stuttu máli ræddar nokkrar hliðar þessarar ályktunar, og þá hvort tveggja í senn: rök með henni og móti, og hvaða afleiðingar hún hefur fyrir skilning á ritunum sem í hlut eiga.

Heitið Appendix

Hafi umræddur texti í Resensbók átt meira sameiginlegt með Viðauka Skarðsárabókar en með Kristnisögu verður skiljanlegt af hverju Árni Magnússon nefnir hann *aldrei* sömu nöfnum og hann notar um útgáfu eða handrit Kristnisögu. En jafnframt blasir við af hverju Árni nefnir hann *ævinlega* „Appendix“ (hvort sem heitið er að öðru leyti á íslensku eða latínu). Undir því nafni, „Appendix eður viðbætur sögunnar,“ hafði Viðauki Skarðsárabókar birst í Skálholtsútgáfu Landnámu, þeirri sem Árni hefur einmitt í höndum þegar hann skrifar hjá sér vísanirnar til Landnámuviðaukans í Resensbók. Þar notar hann sama heiti um sams konar rit. Í Resensbók sjálfri hefur viðaukinn væntanlega ekki haft neina fyrirsögn, ekki fremur en hann hefur í handritum Skarðsárabókar. Það er fyrst í Skálholtsútgáfunni sem honum er gefið nafnið.²⁸

Árni notar „Appendix“-heitið að vísu ekki um prentaða viðaukann í klausu nr. 5 hér að framan. Þar vísar hann í Skálholtsútgáfu Landnámu með bókartitli (reyndar þýddum á latínu) og blaðsíðutali og er þá óþarft að taka fram í hvaða bókarhluta sú blaðsíða er. Handritin, sem ekki eru með tölusettum síðum, er ekki hægt að vísa í á sama hátt.

Margfaldar vísanir í sama rit?

„Hefði Árni Magnússon virkilega notað tvö ólík heiti á tveimur meira eða minna samsvarandi textum?“ Það er sú spurning Kupferschmied sem ég reyni hér að svara neitandi. Meiri vafi er um hina spurninguna: „og

28 *Skarðsárabók*, 189 nm.

hefði hann raunverulega talið vit í því að gefa upp tvo í stórum dráttum samhljóða texta sem mismunandi og sjálfstæðar heimildir?“ Eftir minni tilgátu gerir hann það reyndar ekki í klausum 1–4 hér að framan (né þeim fjórum sem Jón Jóhannesson vísar til í viðbót), en hins vegar í klausu 5 þar sem Árni vitnar, ef ég hef rétt fyrir mér, í sama Landnámuviðaukann bæði prentaðan og í handriti. Það er a. m. k. ótvírætt í þeim tveimur klausum sem Ólafur Halldórsson tilfærði í viðbót við dæmi Jóns að Árni vitnar í sama rit í tveimur gerðum, þ. e. Kristnisögu í handriti Jóns Erlendssonar og í Skálholtsútgáfunni sem prentuð var eftir því sama handriti. Því mætti allt eins hugsa sér að þriðji textinn, sá í Resensbók, væri líka Kristnisaga. Það eru aðallega hin gerólíku heiti sem mæla gegn því.

Hvar endar Kristnisaga?

Í miðaldahandritum, þar sem margs konar efni er skráð á eina bók, geta fyrirsagnir eða inngangsorð markað hvar nýr efnispáttur hefst án þess að endilega sé ljóst hvort hann nær aftur að næstu sams konar fyrirsögn eða hvar hann eiginlega endar. Svo er um Kristnisögu Hauksbókar. Hún hefst á ekki minna en tvennum inngangsorðum, hvorum með sínu heiti sögunnar: „Hér hefur *Kristni sögu*“ og „Nú hefur það *hversu kristni kom á Ísland*“.²⁹ En hvar hún endar er ekki eins ljóst. Niðurlagið er týnt aftan af Hauksbók sjálfri en í útgáfum er jafnan fylgt uppskrift Jóns Erlendssonar eins langt og hún nær. Endar hún þá á öldungis ótengdri fróðleiksklausu, um dánardægur Rögnvalds jarls kala og Ólafs Tryggvasonar. Ólafur Halldórsson hefur bent á að Jón muni hafa skrifað fram yfir sögulokin, síðasta „klausan sé alls ekki lok Kristni sögu, heldur upphaf samtínings, og hafi framhald hans verið á 45. blaði handritsins.“ Ólafur færir rök að því að Jón hafi skrifað upp allt 44. blaðið og telur að þá fyrst hafi hann „áttað sig á hvar sagan endaði“.³⁰ Einfaldari skýring væri að handritið hafi ekki náð

29 Skilja má „Hversu kristni kom á Ísland“ sem fyrirsögn af sama tagi og „Hversu Noregur byggðist“ í formála Flateyjarbókar. Það er þetta heiti Kristnisögu sem fræðimenn 17. og 18. aldar þýða á latínu sem „religio Christiana in Islandiam introducta“.

30 Ólafur, „Rómversk tala,“ 462. Áður hafði Finnur Jónsson bent á hið sama (í inngangi að *Hauksbók. Udgiven efter de Arnemagnæanske håndskrifter* ..., lix): að Jón hafi skrifað eftir lok Kristnisögu „nogle paragraffer“ sem fremur tilheyri eftirfylgjandi efni handritsins.

lengra, og hefði þá týnst aftan af því frá því Björn á Skarðsá hafði það í höndum.³¹

Ábending Ólafs um sögulokin snýr að lokaklausunni einni. En hafi Jón Erlendsson á annað borð gengið þess dulinn hvar sagan endaði – eða talið hlutverk sitt að afrita handritið til loka hvað sem söguskilum leið – má reyndar draga í efa um allan lokakaflann í uppskriftinni, og þar með í útgáfum Kristnisögu, hvort hann á raunverulega að teljast til sögunnar. Það er sá kafli sem Björn á Skarðsá hefur einnig skráð í viðauka sinn við Landnámu, í talsvert fyllri gerð en í Hauksbók,³² og hefur þar vafalaust farið eftir Resensbók, enda sanna tilvísanir Árna Magnússonar að þar var þessi kafli líka. Hvernig Björn valdi efnið í þennan viðauka hefur verið nokkur ráðgáta,³³ en m. a. hafa menn bent á að þennan kafla hafi hann ekki litið á sem hluta af Kristnisögu og þess vegna skrifað hann upp eins og fleiri sundurlausar fróðleiksklausur sem staðið hafa aftast í Hauksbók.³⁴ Hafi þessi verið skoðun Björns þá er hún fullkomlega eðlileg. Þessi lokakafli, 18. kafli Kristnisögu,³⁵ er annálsskennd frásögn af atburðum árána 1118–1121, auk höfðingjatala 1118 og ættakningar frá Hafliða Mássyni. Höfðingjatalið má vissulega segja að sé í anda Kristnisögu því að áþekkar upptalningar koma þar víðar fyrir. En að öðru leyti er kafllinn ólíkur öðru efni hennar og tengist því ekki sem neins konar niðurlag eða sögulok. Kaflanum á undan lýkur hins vegar með glæsilegum endahnút. Þar er tekið upp niðurlag Íslendingabókar um andlát Gissurar biskups og bætt við: „Þá hafði Ísland verið byggt tvö hundruð vetra [tólf]ræð, annað í heiðni en annað í kristni. Þá var liðið frá holdgan drottins vors, herra Jesú Kristí, ellefu hundruð og átján ár.“³⁶ Í samhengi Hauksbókar er alveg eðlilegt að líta svo á að fyrirsögnin „Kristni saga“ eigi við textann hingað og ekki lengra.

31 Þar hafa liðið 10–20 ár á milli, sjá Jón Helgason, „Introduction,“ xxvii.

32 Jón Jóhannesson (*Gerðir Landnámabókar*, 17) dregur fram skemmtilega áþreifanlegt dæmi um að það er Haukur sjálfur sem hér (eins og víðar) styttr forrit sitt um leið og hann skrifar.

33 Yfirlit hjá Kupferschmied, *Untersuchungen*, 13–14.

34 Jón Jóh., *Gerðir Landnámabókar*, 18. Aðra skýringu hefur Sveinbjörn Rafnsson (*Sögugerð Landnámabókar*, 22): að Birni hafi „þótt allt efni“ þessara kafla „betra og fyllra í Hungurvöku.“ En tilvísanir Björns til Hungurvöku (sem Jakob Benediktsson lýsir, *Skarðsárþéttur*, xl) benda til að hann hafi ekki borið efni Viðaukans saman við hana fyrr en eftir.

35 Í sumum útgáfum 14. kafla og svo nefnist hann í rannsókn Jóns Jóhannessonar.

36 „Kristni saga,“ útg. Sigurgeir Steingrímsson, *Íslensk fornrit XV,II* (Biskupa sögur I. Síðari hluti. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003), 43–44 (ritháttur samræmdur hér).

Landnámuviðaukinn í Hauksbók

Í Viðauka Skarðsárabókar er sem sagt þessi ákveðni kafli (eða kaflar; þeir eru nr. 9–12 í útgáfu Skarðsárabókar) skrifaður eftir Resensbók en var einnig í Hauksbók. Mikið af öðru efni Viðaukans hefur einnig átt sér samsvörun í Hauksbók, væntanlega í þessu sama bindi hennar, og er þá ekki til að dreifa nema blöðum³⁷ aftan við það sem Jón Erlendsson skrifaði upp. Til vitnis um það eru svonefndir Hauksbókarútdrættir sem Jón Helgason hefur lýst rækilega.³⁸ Þar er skráð ýmislegt efni úr Hauksbók, sumt af því af blöðum sem nú eru týnd og hvergi til uppskrifuð. Af þeim tíu köflum í Viðauka Skarðsárabókar sem ekki eiga samsvörun í uppskrift Jóns Erlendssonar eftir Hauksbók eiga fimm eitthvað sameiginlegt með útdráttunum, yfirleitt þannig að orðalag er svipað en texti útdráttanna styttri, gæti verið stytur úr samhljóða texta og tekinn er upp í Viðaukann. Auk þess hlýtur enn einn kafli Viðaukans að vera tekinn eftir Hauksbók því hún er þar nefnd sem heimild á spássíu.

Af þessu mætti atla að Hauksbók, sem ljóst er að Björn á Skarðsá hafði undir höndum, hafi verið aðalheimild hans að Landnámuviðaukanum. Sú er greinilega meining Jóns Jóhannessonar þegar hann bendir á tengsl Viðaukans við Hauksbókarútdrættina. Á þeirri hugmynd eru þó a. m. k. tvenn vandkvæði. Annars vegar væri sérkennilegt, ef Björn tæki Viðaukann meira og minna eftir Hauksbók, að hann skuli geta hennar sem heimildar við þennan sérstakan kafla. Við aðra kafla getur hann ekki heimilda, ekki heldur þá sem ljóst er að hann tók eftir Resensbók, en tilfærir þar á einum stað orðamun úr Hauksbók. Hitt vandamálið er að efnisröð Viðaukans getur ekki verið eftir Hauksbók, því að kaflinn sem þar stendur aftast í (eða aftan við) Kristnisögu kemur nálægt lokum Viðaukans, á eftir flestum þeim köflum sem staðið hafa á hinum týndu lokablöðum Hauksbókar. En

37 Jón Helgason („Introduction,” viii) bendir á að þetta efni hefði ekki rúmast á einu blaði umfram þau sem Jón Erlendsson afritaði. Þar með hefur síðasta kverið í þessum hluta Hauksbókar verið afbrigðilegt að stærð, ekki minna en níu blöð. En kveraskipting Hauksbókar er ekki alveg regluleg svo að það fær vel staðist.

38 „Til Hauksbóks historie i det 17. århundrede,” *Opuscula* 1 (1960): 1–48. Útdrættirnir eru tengdir samantekt er nefnist Grænlandsannál og eignar Jón hvort tveggja Birni á Skarðsá. Ólafur Halldórsson (*Grænland í miðaldaritum*, 280–292) færði síðar rök að því að Grænlandsannál hafi Björn skrifað eftir frumriti Jóns Guðmundssonar lærða og munu sömu rök eiga við um Hauksbókarútdrættina.

torskilið er, ef Björn tekur mikið af þessu efni úr Hauksbók, af hverju hann skrifar það ekki upp í réttri röð.

En ef það var allt í Resensbók?

Ef Árni Magnússon talar um „Appendix Landnámu“ í Resensbók vegna þess að hann líti á hann sem afbrigði af sama texta og „Appendix sögunnar“ í Skálholtsútgáfu Landnámabókar, þá hafa flestir eða allir kaflar í Viðauka Skarðsárabókar átt sér þar hliðstæðu líka. Og þá er augljóst hvernig Björn á Skarðsá hefur gengið til verks. Hann hefur farið að við Viðaukann á nákvæmlega sama hátt og Landnámu sjálfa: borið saman Hauksbók og Resensbók, skrifað upp eftir þeirri sem honum virtist hafa fyllri texta – sem hér var greinilega Resensbók – en bætt við sérefni úr hinni og þá getið heimildar.³⁹ Það gerir hann tvívegis í Viðaukanum, tilfærir á öðrum staðnum orðamun úr Hauksbók og skrifar á hinum stuttan kafla eftir henni og getur heimildar á spássíu.⁴⁰

Það er reyndar stærsti kosturinn við þessa tilgátu að hún gerir skiljanleg vinnubrögð Björns við Viðaukann. Hann hefur ekki tínt neitt saman úr ólíkum heimildum eða valið að eigin smekk (það væri þá líka meiri smekkurinn, annar eins samtíningur og Viðaukinn er) heldur bara skrifað upp texta sem hann hafði fyrir sér í tveimur skyldum gerðum, alveg eins og Landnámu sjálfa.

Um leið skýrist sérkennilegt smáatriði í Viðaukanum, nefnilega hvers vegna tveir síðustu kaflar hans⁴¹ eru að hluta til sama efnis. Þeir eru tvær mismunandi útfærslur á upptalningu Íslendingabókar á erlendum biskupum sem verið hafi á Íslandi. Fyrri kaflinn, sem Björn tekur fram að hann hafi eftir Hauksbók, er lítið annað en nafnaruna og nefnir þó fjóra biskupa umfram Íslendingabók, alla titlaða „Grænlandingabiskupa“. Nú var Haukur lögmaður áhugasamur um grænensk málefni, hafði m. a. tekið saman skrá um tíu biskupa í Görðum á Grænlandi,⁴² og fjórum þeirra, sem

39 Aðferðinni lýsir Jakob Benediktsson, *Skarðsárabók*, xxxvii–xxxviii.

40 Orðamunur við 9. kafla, *Skarðsárabók*, 193; Hauksbók heimild að 13. kafla, sama rit, 195. Á þriðja staðnum, í 4. kafla (*Skarðsárabók*, 190), er löng ætttrakning til „herra Hauks lögmanns“ sem hlýtur að vera úr Hauksbók líka þótt Birni láist þar að vísa til heimildar.

41 *Skarðsárabók*, 195–196, kaflar 13 og 14. Sveinbjörn Rafnsson (*Sögugerð Landnámabókar*, 23) skýrir samhengi kaflanna líkt og hér er gert.

42 Sá listi hefur verið einhvers staðar í Hauksbók, er týndur úr henni nú en varðveittur í fyrrnefndum Hauksbókarútdráttum. Sjá Jón Helgason, „Til Hauksbóks historie“, 6.

hann telur sig vita að hafi átt dvöl á Íslandi, hefur hann bætt inn í upptalningu Íslendingabókar á erlendum biskupum. Þennan kafla hefur Björn á Skarðsá sem sagt tekið eftir Hauksbók af því að þar voru biskuparnir fleiri. Síðan hefur hann bætt við sem sérstökum kafla því sem Resensbók hafði rækilegra um suma biskupana.

Svo er líka í Viðauka Skarðsárþókar efni úr Hungurvöku en því hefur Björn, eins og Jakob Benediktsson bendir á,⁴³ aukið við síðar og ævinlega getið heimildar. Viðauki Skarðsárþókar er sem sagt sóttur í þessar þrjár heimildir: Resensbók, Hauksbók og Hungurvöku. Úr þeim hefur Björn unnið með alveg skipulegum hætti, ekki valið sjálfur efni eða hafnað – nema á einum stað sem nú skal vikið að.

Kaflarnir sem bara eru í Kristnisögu

Viðaukinn, sem Árni Magnússon vísar til í Resensbók, hafði samkvæmt þessu að geyma mestallt efni prentaða viðaukans í Skálholtsútgáfu Landnámu, og auk þess í sömu röð. Þar með talinn 18. kafla Kristnisögu. En í Landnámuviðauka Resensbókar var eitthvað fleira, a. m. k. 14.–17. kafla Kristnisögu sem Árni vísar þráfaldlega til en þeir kaflar finnast alls ekki í Viðauka Skarðsárþókar. Þá vaknar sú spurning, ef Björn á Skarðsá skrifaði viðaukann sem samsteypu eftir tveimur forritum á sama hátt og Landnámu sjálfa, hvernig í ósköpunum honum varð það á að fella niður þessa kafla sem þó stóðu í báðum forritunum. Þetta er raunar helsti annmarkinn á þeirri skýringu sem hér er haldið fram. En svarið verður að vera að Björn hafi litið á þessa kafla sem hluta af Kristnisögu (öndvert við 18. kaflann) og talið þá þess vegna ekki eiga heima í Landnámaþóki.

Út frá kenningu Jóns Jóhannessonar, sem reiknar með að Björn á Skarðsá hafi haft fyrir sér alla Kristnisögu bæði í Resensbók og Hauksbók, er spurningin af hverju Björn tók ekki upp í Viðauka Skarðsárþókar annað Kristnisöguefni en lokakaflann. Í því samhengi bendir Jón á að Hólamenn, sem Björn vann fyrir, hafi áformað að safna saman biskupasögum og hafi Björn þá ætlast til að Kristnisaga yrði hluti af því safni.⁴⁴ Nú held ég að Kristnisögu í heild hafi Björn einungis haft í Hauksbók, en í Resensbók

43 *Skarðsárþóki*, xl.

44 Jón Jóh., *Gerðir Landnámaþókar*, 18. Skýring Sveinbjarnar Rafnssonar, sem vikið er að í nmgr. 34, stæðist betur ef Björn hefði notað Hungurvöku jafnóðum.

aðeins þá kafla hennar sem þar voru teknir upp í Landnámuviðaukann. Engu að síður sleppir hann þessum köflum, öðrum en þeim síðasta, þegar hann skrifar upp viðaukann. Vætanlega af þeirri ástæðu sem Jón Jóhannesson nefnir: Björn hafi ætlast til að þeir yrðu notaðir við uppskrift Kristnisögu.

Hvaðan kom Landnámuviðaukinn?

„Viðauki Skarðsárþókar“ er, samkvæmt þessari tilgátu, hálfgerð rangnefni, nær að tala um hann sem *Viðauka Landnámabókar* ef hann fylgdi henni í tveimur aðalhandritunum, bæði Hauksbók og Resensbók. Sameiginleg heimild þeirra hefur verið Landnámabók Sturlu Þórðarsonar og því allar líkur til að Landnámuviðaukinn hafi fylgt henni, ef ekki frá upphafi þá a. m. k. frá því áður en Haukur fékk hana í hendur. Telji menn að Kristnisaga hafi staðið á Resensbók hafa þeir það til marks um að hún sé frá Sturlu komin, jafnvel samin af honum. Hafi umræddur texti Resensbókar hins vegar ekki verið Kristnisaga heldur Landnámuviðaukinn þá má álykta á sama hátt um hann.

Ég hika þó við að gera Sturlu Þórðarson að „höfundi“ viðaukans, aðallega af því að hann er svo mikil sópdyngja og eiginlega ekki höfundarverk. Fremur kynni hann að vera afgangur af minnisgreinum, efni sem Sturla hafði dregið að sér en var ekki búinn að nýta í ritum sínum. Þetta efni hefur svo legið með Landnámuhandriti Sturlu þangað til einhver vann úr gögnum hans, í elli hans eða að honum látnum, skrifaði upp Landnámu og lét syrpuna fylgja með.⁴⁵ Þetta afrit, eða eftirrit af því, hafa þeir svo haft fyrir sér, bæði Haukur þegar hann samdi Landnámugerð sína og svo skrifari Resensbókar. Báðir hafa ákveðið að láta syrpuna fylgja Landnámu. Ekkert bendir til að henni hafi verið breytt í Resensbók – þó það sé auðvitað ekki útilokað – en Haukur hefur bæði breytt röð efnisatriða og stytt a. m. k. suma kaflana. Það kemur ekki á óvart; bæði var það oft aðferð Hauks að þjappa saman texta sem hann afritaði og svo var þetta í bókarlok,

45 Hugsum okkur t. d. að ritari hafi fyrir sér syru af efni, á skinnblöðum eða vaxtöflum, þar sem Sturla er búinn að merkja við texta sem hann vill fella inn í Landnámu á videigandi stöðum. Hinn gerir þetta eftir bestu getu, en að lokum situr hann uppi með talsvert efni, sem hvergi átti heima í Landnámu, og finnst honum þá öruggast að koma því til skila með því að skrifa það upp aftan við bókina, á sinn hátt ekki ólíkt því hvernig afgangsköflum úr Ólafs sögu Styrmis er haldið til haga í Flateyjarbók.

Haukur væntanlega búinn að ákveða hvað síðasta kverið yrði stórt og hlaut því að stytta til samræmis við það.

Í Viðauka Skarðsárþókar er líklega fátt skrifað eftir Hauksbók annað en það sem henni er beinlínis merkt.⁴⁶ Þá er Viðaukinn í öllum aðalatriðum skrifaður eftir Resensbók og gefur því allglögga hugmynd um frumgerð Landnámuviðaukans, þá sem Haukur hefur líka unnið úr. Þessi Landnámuviðauki er þá eiginlega „nýtt“ fornrit, samið ekki síðar en um 1300. Og sæmilega varðveitt; þó vantar í uppskrift Björns það efni sem vitað er af tilvísunum Árna Magnússonar að var samstofna 14.–17. kafla Kristnisögu. Ef þessir kaflar voru, eins og 18. kaflinn, styttri í Hauksbók en í Landnámuviðauka Resensbókar, þá er sá texti farinn forgörðum sem þar var umfram.

Hvað þá um Kristnisögu?

Það ætla ég að svo stöddu að segja sem minnst um. Ef hún var ekki skráð í Resensbók – og þar með ekki í neitt þekkt miðaldahandrit annað en Hauksbók – fellur þar með brott sú röksemd sem eindregnast tengir Kristnisögu við Sturlu Þórðarson og Landnámugerð hans. Í því felst hins vegar engin afsönnun, ekkert sem útilokar að forrit Hauks að Kristnisögu hafi verið úr fórum Sturlu og þá jafnvel að Sturla hafi sett hana saman. Enn síður getur þessi athugun um Resensbók breytt neinu um þann möguleika að Kristnisaga hafi fylgt Landnámugerð Styrmis fróða, en hana hafði Haukur einnig undir höndum og kynni að hafa fengið Kristnisögu með henni.⁴⁷

Gætum þess þó, þegar spurt er um aldur, uppruna og varðveislu Kristnisögu, að hún samanstendur af ólíkum hlutum sem ekki er víst hve lengi hafa átt samleið. Meginhluti hennar, kaflarnir 1–13, eru samstætt verk, sem heild varðveitt í Hauksbók en einnig í bótum í Ólafs sögu Tryggvasonar hinn mestu.⁴⁸ Engin bein rök liggja til að neitt af þessu riti hafi staðið á Resensbók.⁴⁹ Síðasti kafli þess er dæmigerður sögulokakafli, gerir grein

46 Sjá nmgr. 40.

47 Sveinbjörn Rafnsson, *Sögugerð* 25–32, telur að Kristnisaga hafi fylgt báðum Landnámugerðunum sem Haukur vann úr, Styrmisbók og Sturlubók; dregur hann þá ályktun af mótsögnum í tímatali sögunnar. Þar með væri mögulegt að Styrmir hafi sett Kristnisögu saman þótt ekki verði það fullýrt (sama rit, 164).

48 Nefnt „Kristni þættir“ í útgáfu Ólafs Halldórssonar í *Íslenzkum fornritum* XV.

49 Lokasetning þess í Hauksbók, „Svo hefir Ari hinn gamli sagt,“ eru fyrstu ummælin

fyrir ævilokum aðalpersónanna, Ólafs konungs Tryggvasonar og íslensku kristniboðanna Þorvalds víðförla og Stefnis Þorgilssonar. Að öðru leyti lýkur frásögninni með kristnitökunni. Fyrirsögnin „Hversu kristni kom á Ísland“ á vel við þennan hluta Kristnisögu, hefur trúlega orðið til meðan sagan náði ekki lengra.

Hér fylgja kaflar 14–17 (um níundi hluti sögunnar að lengd), frásögn af íslensku kirkjunni í tíð farandbiskupa og síðan fyrstu Skálholtsbiskupanna, Ísleifs og Gissurar.⁵⁰ Þetta efni er náskýlt Íslendingabók og óvíst að þar sé byggt á neinni annarri heimild. Það endar, eins og fyrr segir, á mjög formlegum sögulokum. Það þarf þó ekki að merkja að Kristnisaga hafi nokkurn tíma endað þarna heldur eru þetta sögulok Íslendingabókar – þó í nokkuð annarri útfærslu sé en í varðveittri gerð hennar. Þessir kaflar hafa einhvern veginn ratað bæði inn í Kristnisögu Hauksbókar og í Landnámuvíðauka Resensbókar. Einfaldasta skýringin væri sú að þeir hafi fylgt Landnámuvíðaukanum frá upphafi en ekki Kristnisögu fyrr en í Hauksbók. Haukur hefur þá, þegar hann ákvað að skrifa Landnámuvíðaukann í beinu framhaldi af Kristnisögu, umraðað köflum víðaukans þannig að þetta efni kæmi í beinu framhaldi af Kristnisögu enda fór prýðilega á því. Samkvæmt því hefði hvorki Sturla Þórðarson né neinn annar sett saman Kristni sögu til þess að hún fyllti skarðið milli Landnámu og Sturlungu. Hvort sú upprunaskýring er þess virði að gera hennar vegna ráð fyrir flóknari sögu textans, það skal ekki rætt frekar hér.

Loks er það lokakaflinn, 18. kafli Kristnisögu, sá sem Haukur hafði stýtt tilfinnanlega en Björn á Skarðsá tekið upp eftir Resensbók. Sá kafli er ólíkur öðrum, einkum að því leyti að atburður er fylgt ári til árs og tekin með fróðleikskorn (eins og um hvassviðri undir Eyjafjöllum) sem lítið varða kirkju eða landstjórn. Hér virðist því stuðst við annál. Vel má vera að þessi kafli hafi lengi fylgt efninu sem runnið er frá Íslendingabók, jafnvel að hann sé úr smíðju Ara sjálfs ef hann skrifaði annál í framhaldi af

um Ara eða Sæmund í Kristnisögu og þau einu sem Árni Magnússon vísar ekki til að standi í „Appendix“ Landnámu á Resensbók (eins og Ólafur Halldórsson bendir á, „Rómversk tala“, 464). Annars má vel vera að sú setning hafi upprunalega tilheyrð kaflanum á eftir, eins og Sveinbjörn Rafnsson bendir á (*Sögugerð Landnámabókar*, 146) og Sigurgeir Steingrímsson tekur undir („Kristni saga“, cxix–cxx). Þá ætti hún að hafa verið í frumgerð Landnámuvíðaukans en e. t. v. fallið niður í Resensbók.

50 Þar með nær frásögnin líka yfir meginhlutann af embættistíma Jóns helga á Hólum, en er þó, eins og Íslendingabók, tíðindafá um kirkjustjórn hans. Það stingur í stúf við hina miklu áherslu á norðlenskt efni í kristniboðshluta sögunnar.

Íslendingabók. En hitt kæmi til greina líka að hann sé það síðasta sem bætt var við Kristnisögu, væntanlega ekki fyrr en í Hauksbók, og þá óvissara um aldur hans og uppruna.

Um niðurstöður þessarar greinar ber fyrst að játa að hún er engin fullnaðarrannsókn á tengslum Kristnisögu og Landnámuviðaukans. Vantar þar m. a. á að engin rannsókn er gerð á handritum heldur er alfarið treyst á textaútgáfur og skýringar útgefenda. Þá þyrfti miklu nánari samanburð við rannsóknir á Kristnisögu – ekki síst rannsóknir Sveinbjarnar Rafnssonar – til að draga um hana ákveðnar ályktanir á grundvelli þess hvort Resensbók hafði að geyma meira eða minna af texta hennar. Hér hefur hins vegar verið talað fyrir þeirri tilgátu – í framhaldi af ábendingu Ólafs Halldórssonar – að *meginhluti Kristnisögu* hafi að öllum líkindum *aldrei staðið á þeirri bók*. Jafnframt var bent á hvað af því megi þá álykta um Viðauka Skarðsárabókar, þ. e. að hann sé fulltrúi fyrir *Landnámuviðauka* sem bæði hafi verið skrifaður í Hauksbók og Resensbók og hafi þá trúlega fylgt Sturlubókargerð Landnámu frá upphafi eða því sem næst.

HEIMILDIR

- Árni Magnússon. „Vita Sæmundi multiscii, vulgo froda, au[c]tore Arna Magnæo, annotationibus aucta.“ *Edda Sæmundar hinns fróða*, I. bindi, útgefandi Jón Eiríksson. Kaupmannahöfn: Legat Árna Magnússonar og Gyldendal, 1787, i–xxviii [á eftir inngangi en með sjálfstæðu blaðsíðutali].
- Árni Magnússon. „Ævi Sæmundar fróða“ á latínu eftir Árna Magnússon,“ þýðandi og útgefandi Gottskálf Jensson. *Í garði Sæmundar fróða. Fyrirlestrar frá ráðstefnu í Þjóðminjasafni 20. maí 2006*, ritstjórar Gunnar Harðarson og Sverrir Tómasson. Reykjavík: Hugvísindastofnun Háskóla Íslands, 2008, 135–170.
- Hauksbók. Udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter...*, útgefendur Eiríkur Jónsson og Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1892–1896.
- Islands Landnamabok. Hoc est Liber originum Islandiae...*, útgefandi Hannes Finnsson. Kaupmannahöfn: Peter Frederik Suhm, 1774.
- Íslensk fornrit XV,I. *Biskupa sögur I. Fyrri hluti – fræði*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003.
- Íslensk fornrit XV,II. *Biskupa sögur I. Síðari hluti – sögutextar*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003.
- Jakob Benediktsson. „Inngangur.“ *Landnámabók. Ljósprentun handrita* (Íslensk handrit. Series in folio 7). Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1974, v–lxviii.

- Jón Helgason. „Introduction.“ *Hauksbók. The Arna-Magnæan Manuscripts 371, 4to, 544, 4to and 675, 4to* (Manuscripta Islandica 5). Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1960, v–xxxvii.
- Jón Helgason. „Til Hauksbóks historie i det 17. århundrede.“ *Opuscula* 1 (1960): 1–48.
- Jón Jóhannesson. *Gerðir Landnámabókar*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1941.
- „Kristni saga,“ útgefandi Sigurgeir Steingrímsson. *Íslensk fornrit* XV,II (Biskupa sögur I. Síðari hluti). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003, 3–48.
- „Kristni þættir,“ útgefandi Ólafur Halldórsson. *Íslensk fornrit* XV,II (Biskupa sögur I. Síðari hluti). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003, 51–172.
- Kupferschmied, Irene Ruth. *Untersuchungen zur literarischen Gestalt der Kristni saga* (Münchner Nordistische Studien 3). München: Herbert Utz, 2009.
- Ólafur Halldórsson. „Kristni þættir (Formáli II).“ *Íslensk fornrit* XV,I (Biskupa sögur I. Fyrri hluti). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003, clxi–ccxiii.
- Ólafur Halldórsson. „Rómversk tala af týndu blaði úr Hauksbók.“ *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson...* (Rit [Stofnunar Árna Magnússonar] 38). Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990, 461–466. (Áður birt í *Jóansbolla, færdum Jóni Samsonarsyni fimmtugum* 1981).
- Ólafur Halldórsson. „Textabrot úr Resensbók Landnámu.“ *Grettisfærsla. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson...* (Rit [Stofnunar Árna Magnússonar] 38). Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1990, 167–181. (Áður birt í *Afmælikveðju til Halldórs Halldórssonar* 1981).
- Sagan Landnama. Vm fyrstu bygging Islands af Nordmönnum...*, útgefandi Einar Eyjólfsson. Skálholti: Þórður Þorláksson, 1688.
- Sigurgeir Steingrímsson. „Kristni saga (Formáli I).“ *Íslensk fornrit* XV,I (Biskupa sögur I. Fyrri hluti). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2003, lv–clx.
- Skarðsárþing. Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá*, útgefandi Jakob Benediktsson. Reykjavík: Háskóli Íslands, 1958.
- Stefán Karlsson. „Resenshandrit.“ *Opuscula* 4 (1970): 269–278.
- Sveinbjörn Rafnsson. *Sögugerð Landnámabókar. Um íslenska sagnaritun á 12. og 13. öld* (Ritsafn Sagnfræðistofnunar 35). Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2001.
- Sveinbjörn Rafnsson. „Vatnsdæla sögur og Kristni sögur.“ *Saga* 43, nr. 2 (2005): 47–69.

SUMMARY

Of Resen's Vellum, *Kristnisagas* and Appendices to the Book of Settlements

Keywords: *Kristnisaga*, Appendix to Book of Settlements, ("Viðauki Skarðsár-bókar").

The point of the article is to cast doubt on the accepted theory that the lost vellum *Resensbók* contained (besides, for instance, the Book of Settlements) a text of *Kristnisaga*. What it did contain was a text referred to by Árni Magnússon as "Appendix" to the Book of Settlements, including at least the final chapters of *Kristnisaga*. Scholars have pointed out that Árni, strangely enough, often refers to this text in the same breath as *Kristnisaga*, yet never by the same name. Here it is assumed that by "Appendix", Árni meant a text similar to the Appendix to the only printed edition of the Book of Settlements (Skálholt, 1688). As that Appendix (known to modern scholarship as "*Viðauki Skarðsár-bókar*") only includes the final chapter of *Kristnisaga*, an explanation is proposed as to why the compiler, who used *Resensbók* as one of his main sources, would leave out the preceding chapters.

Helgi Skúli Kjartansson
Háskóli Íslands, Menntavísindasvið
við Stakkahlið
IS 105 Reykjavík, Ísland
helgisk@hi.is